

ნიკოლოზ ოთინაშვილი

დეპორტირებულ მესხთა ლექსიკა
(გორის რაიონის სოფელ წითელუბანში ჩამოსახლებულთა
მეტყველების მიხედვით)

საქართველოს გაუტეხელი მხარის — მესხეთის — ტრაგედია მეთექვსმეტე საუკუნიდან დაიწყო, როცა ოსმალთა იმპერიამ მიიტაცა მესხეთის ტერიტორიის ნაწილი და იქ ახალციხის საფაშო დააარსა. მეჩვიდმეტე საუკუნიდან დაიწყო ისლამის გავრცელება; თურქეთი ცდილობდა, მესხები თურქებზე უფრო მეტ მართლმორწმუნე მუსლიმებად ექცია.

1828 წელს, ახალციხის ბრძოლაში გამარჯვების შემდეგ, ცარიზმი მესხების მტრად გადაიქცა; ცდილობდა, ისინი თურქეთში გაეძევებინა და მესხეთში რუსები და სომხები დაესახლებინა, რასაც ნაწილობრივ მიაღწია კიდეც.

XIX საუკუნის დამდეგიდან ყველა ქართველ მუსლიმს “თათრები” შეარქვეს, მაგრამ მათი ენა მაინც ქართული იყო, მაგრამ ცარიზმი ყველანაირად ხელს უშლიდა ყოველივე ქართულის განვითარებას. ცარიზმი თურქეთიდან საგანგებოდ იწვევდა მოღებებს და მხარეში ისლამს ავრცელებდა. მათ გაუხსნეს აზერბაიჯანული სკოლები და აზერბაიჯანელებად ჩაწერეს.

ერთ დამეს, 1944 წლის 15 ნოემბერს, ქართველი მუსლიმების — მესხების 20000 კომლი აჰყარეს და შუა აზიაში გადაასახლეს.

უცხო მხარეში გადასახლებული მესხები არ იფიქვებდნენ სამშობლოს და ყოველთვის ახსოვდათ თავიანთი სოფლები: აწყური, აგარა, წნისი, წინუბანი, მულარეთი, გიორგიშინდა, ტყემალა, საყუნეთი, კოლათხევი, ფერისციხე, ტობა, ასპინძა, იღუმალა, ხერთვისი, გაბიეთი, ახაშენი, ვარნეთი, ერკოტა, როკეთი, ტოლოში, ენთელი, ჩოჩანი, ანდრიაშინდა, კლდე, ფანაკეთი, შალოშეთი, ურავეთი, ხევაშენი, ბოლაჯური, წრე, ადიგენი, ფლატე და სხვები, რომლებიც პატარა უბნებით ერთად ასობით ერთეულია.

მესხებს არ შეუწყვეტიათ ბრძოლა სამშობლოში დაბრუნებისათვის, მაგრამ ყველა გზა დახშული აღმოჩნდა. სამშობლოსთან უფრო ახლოს ყოფნის ოცნებით, შუა აზიის რესპუბლიკებიდან სათანადო ნებართვის შემდეგ აზერბაიჯანში 13 ათასი ოჯახი ანუ 30000 კაცი გადმოსახლდა.

გორის რაიონის სოფელ წითელუბანში, საქართველოს მთავრობის ნებართვით, კერძოდ პრემიერ-მინისტრის 2007 წლის №382 განკარგულებით, აზერბაიჯანის რესპუბლიკის რეგიონის მულანიდან შერჩევით ექვსი ოჯახი ჩამოსახლდა. ესენია: ჰეიდარ ლატიპოვი-პიპინაძე მეუღლითა და სამი შვილით. დედა ზუბეიდა შავაძე, ხოზრევანიძეების სამი ოჯახი, ყაყუნაშვილების ორი ოჯახი, სულ კი 13 ოჯახია, რომლებიც უკვე შეეჩვივნენ ქართულ ყოფა-ცხოვრებას.

აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენი რესპუბლიკის ლტოლვილითა და განსახლების სამინისტრომ ხსენებულ ოჯახებს შეძენილი ბინები დროებით გადასცა, რადგან იყო მაგალითები, რომ ზოგიერთი პირი ვერ შეეგუა აქაურ

ყოფას და უკან გაბრუნდა — აზერბაიჯანში. დარჩენილი ოჯახები არჩევანის წინაშე არიან, რადგან მოქალაქეობა არა აქვთ მინიჭებული და ამიტომ ამის გამო ძალიან არიან შეწუხებულები და საკითხის მოგვარებას მოთმინებით ელოდებიან.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ ჩვენმა ხელისუფლებამ უკვე აქ არსებულ ოჯახებს პრობლემა აღარ უნდა შეუქმნას და დროზე მიანიჭოს მოქალაქეობა, რათა ამათ აღიდგინონ ძველი ქართული გვარები, ინტეგრირებული იყვნენ საზოგადოებაში და, რაც მთავარია, როგორც თვითონ გაგვიცხადეს, არჩევნებში მიიღონ მონაწილეობა, რომ შემდგომში სხვა არანაკლები პრობლემებიც მოაგვარონ.

ჩვენ რამდენჯერმე შევხვდით ამ ადამიანებს და ჩვენ შორის შეუამავლობს ქართული ენის კარგად მცოდნე ჰეიდარ ლატიპოვი, რომლის ადრინდელი გვარია ბიბინაძე. ის თსუ-ს იურიდიული ფაკულტეტის კურსდამთავრებულია. ადიგენის სოფელ ქველადან არიან და ფაქტობრივად ამ ოჯახის ინტეგრაცია ქართულ გარემოსთან წარმატებით მიმდინარეობს: ჰეიდარის შვილები მარიამი, გიორგი და დავითი სოფლის რვაწლიანი სკოლის დაწყებითი კლასების მოსწავლეები არიან და, სხვა მოსწავლე-მესხების მსგავსად, კარგად ლაპარაკობენ ქართულად.

ზემოთ უკვე ვახსენეთ, რომ 1828 წლის ახალციხის ომის შემდგომ ცარიზმი მესხების მტრად გადაიქცა, ცდილობდნენ მშობლიური მიწა-წყლიდან თურქეთში გაედევნათ მკვიდრი მოსახლეობა; ამ მიზნით მოიგონეს უაზრო ტერმინი “თურქი მესხი“, რომელიც მერე ყველგან, მათ შორის საქართველოშიც დამკვიდრდა. ამას დაერთო თურქეთიდან აყრილი და მესხეთში ჩამოსახლებული ათასობით სომხის ოჯახი; როგორც ინფორმატორები მოგვითხრობენ, მათგან მოხდა თურქული ენის, ყოფის დანერგვა მესხებში. მესხების გათურქებას საყოველთაო ხასიათი ჰქონდა, რაც ცარიზმის მიერ მიზანმიმართულად ხორციელდებოდა. მიუხედავად ამისა, გადასახლებამდე მესხთა დიდი ნაწილი ქართულ გვარს ატარებდა, ცნობიერებაც ქართული ჰქონდათ შემდეგ სოფლებში: აგარა, მუღარეთი, საყუნეთი, ნესა, ჯოხთა, ბოგა, უდე, წნისი, წინუბანი, კლდე, ინდუსა, ტობა, ახაშენი, ლობარეთი, თოკი, ქილდა და სხვა.

გადასახლებამდე მესხების გარკვეული ნაწილი გამუსლიმანდა. ისლამი მხარეში აქტიურად ინერგებოდა და ენობრივ-სარწმუნოებრივ აქტიურობაში გამოიხატებოდა; ეს, ცხადია, გათურქებას ნიშნავდა და ამან გამოიწვია კიდევ გადაგვარება, რაც საქართველოს დაშლასაც ითვალისწინებდა; ყოველივე ეს მოვიწოდებთ რუსული ხელისუფლების მიერ კარგად იყო გათვლილი.

გადასახლებული მესხები, როგორც შუა აზიაში, ისე შემდგომ ნაწილი აზერბაიჯანში გადმოსულები, სწრაფი ასიმილაციის მიზნით, მოლებისა და რელიგიური ფანატიკოსების გაძლიერებული პროპაგანდის ქვეშ მოექცნენ, მარწუხები კი ძლიერი იყო და ნაწილობრივ მიზანს მიაღწიეს ჩვენმა საერთო მტრებმა. ეს იმაში გამოიხატა, რომ გარკვეულმა პროცენტმა თურქად აღიარა თავი, ბევრი ახალგაზრდა აზერბაიჯანიდან სასწავლებლად და სამუშაოდ თურქეთში წავიდა. წასულები არიან სხვა ქვეყნებშიც, მაგრამ დიდი ნაწილი თავის ფესვებს არ არის მოწყვეტილი; ამის მაგალითები კი საკმაოდ არის, ალბათ მომავალში სახელმწიფოს შესაბამისი სამსახურების მეოხებით ამ საქმესაც მოგვარება უწყრია, რომ ინტეგრაციამ მეტი მასშტაბები მიიღოს.

1944 წელს გასახლებულმა ადამიანებმა ტრაგიკული წლები გადაიტანეს; რამდენიმე თაობა წავიდა ამ ქვეყნიდან, მაგრამ ისინი შთამომავლობას გადასცემენ იმ ცოდნის მარაგს, რაც დამკვიდრებული იყო ხალხში. ჩამოსულთა მეტყველებაში კანონზომიერ მოვლენად უნდა მივიჩნიოთ როგორც სიტყვის ფორმა, ისე მისი მნიშვნელობაც. ეს საკითხი ძირითადად გამოწვეულია როგორც ბგერითი კომპლექსის შეცვლით, ისე სიტყვის გამომსახველობის შესაძლებლობით. მაგრამ ეს ყოველ ლექსიკურ ერთეულზე არ ითქმის, რადგან ცვლილება გამოწვეულია, როგორც გარეგანი ისე შინაგანი ფაქტორებით.

ისლამის მიმდევარ მესხთა მეტყველებაში ამა თუ იმ სიტყვის დამკვიდრება გამოიწვია გენეტიკურმა კოდმა, ისტორიულმა მესხიერებამ, ძირითად მიზეზად კი შეიძლება დავასახელოთ ქართული გვარების ტარება, რომელიც ბევრს არ შეუცვლია და ატარებს დღესაც. სწორედ ეს ადამიანები უზბეკეთში გადასახლების დროსაც და შემდეგში თავს ქართველებად თვლიდნენ. მოვიყვანთ ამონარიდს ყაბარდო-ბალყარეთის სოფელ ყროყოში გამართულ მესხთა ყრილობიდან: “საქართველო ძველი კულტურის ქვეყანაა და ჩვენ ქართველებმა ეს კულტურა არ უნდა დავკარგოთ. ჩვენ საქართველოში ქართველებად, ქართველი ხალხის კეთილი ნებით უნდა დავბრუნდეთ (ხალილ-უმაროვ გოზალიშვილი, 2005, გვ. 132).

ამავე ავტორს მოაქვს სტატისტიკური ცნობები, რომლებიც 1870 წელს არის დასტამბული “ტფილისის გუბერნიის აღწერის მასალათა კრებულში“. ცნობებში მოცემულია დასახლებულ პუნქტთა სახელწოდება, კომლთა რაოდენობა, მცხოვრებთა რაოდენობა, მცხოვრებთა ეროვნება, აღმსარებლობა. მესხეთის 155 სოფლიდან ყველას უწერია ეროვნება ქართველი (ხალილ-უმაროვ გოზალიშვილი, იქვე, გვ. 53-60).

მესხთა მეტყველებაში ხმოვანფუძიან გეოგრაფიულ სახელებთან დასტურდება **დ(იოტა)** ნახევარხმოვანი (სუსტი), რომელიც არ შედის სიტყვის ძირში: წრიოხაე, ტობაე, ოდუნდაე, შოკაე, ბოგაე, ანდაე, ხონაე, ჭალაე, ოთაე, ჭეჭელაე, გამოითქმის ასევე, როგორც ჩეჩლა, ჩეჩლაე.

დ(იოტა) დასტურდება ხმოვანფუძიან ადამიანთა სახელებთან: ოქრიმაე, ქასანაე, როზაე, ანჟელაე, სალიმაე, მევლუდაე, ოსმანაე, არაბაე, ჭეიდარაე... ასევე დასტურდება საზოგადო სახელებთან: პაპაე, ბებერაე, დედაე, ბაბოე, სისვაე, პატიკაე (ლეკვი).

ამ ადამიანების მეტყველებაში შესამჩნევია სახელების ფუძის სახით წარმოთქმა, მაგალითად: კაკალ -კაკალი, კობ - კობი, წარმოთქვამენ ასევე, როგორც კობერ, წიწმატ - წიწმატი, ჩარხალ - ჭარხალი, ქუნჯ - მწვანისის ერთი სახეობა, კულმახ - სიმინდის ფქვილი, ტატახ - ტალახი, გოროხ - გოროხი და სხვა.

განსხვავებული სემანტიკა აქვთ მთელ რიგ სიტყვებს და ბუნებრივია ამის მიზეზი ქართულ ენასთან უკონტაქტობას უნდა მიეწეროს. ასეთი სიტყვებია: ელჩი, რომელიც მოლაპარაკეს უწოდებენ, ხოლო სულხან-საბასთან განმარტებულია, როგორც დესპანი (ს.-ს. ორბელიანი, 1991, გვ. 236).

დურაკი არის სალანძღავი სიტყვა, ხოლო საბასთან განმარტებულია როგორც საწველი ჭურჭელი (ს.-ს. ორბელიანი, 1991, გვ. 227).

დარანი — ესმით როგორც ხვრელი, საბას ლექსიკონში კი არის “კლდეში ანუ მიწის ქვეშ შესასვლელი, სახლი მიწის ქვეშ ნაგები, გინა მიწა და კლდე, შეთხრილი უჩინრად“ (ს.-ს. ორბელიანი, 1991, გვ. 197).

ელა — არის მთაში აგებული ქოხი მწყემსებისათვის, მაგრამ, როგორც ჩანს, მისი ნამდვილი სახელი არის **ელია**, მესხური მეტყველების მიხედვით.

ორმო — ქართველ ტომებში გამოიყენებოდა მარცვლეულის შესანახად, თავზე კი ბრტყელი ფიქალი ედო. სულხან-საბა ორმოს განმარტავს, როგორც “მთხრელი მიწისა“ (ს.-ს. ორბელიანი, 1991, გვ. 606).

ინადი — ეს სიტყვა განიმარტება როგორც ჯიუტი, კერპი, ხოლო სულხან-საბასთან არ არის განმარტებული.

მაშა — არის რკინის ერთგვარი ჯოხი, სულხან-საბასთან “მაშა თურქთა ენაა, ქართულად ტყეცი ეწოდების“ (ს.-ს. ორბელიანი, 1991, გვ. 449).

პაპა — მესხების მეტყველების მიხედვით, არის მოხუცი ადამიანი დედის ან მამის მამა.

იჯადი — ოჯახი იხმარება ბუხრის სახელად, ამჟამად ოჯახი ესმით, როგორც საცხოვრებელი სახლ-კარი.

თაფა — არის მოხვეული თმა თავზე.

თახთახი — არის ცახცახი.

თაღან — მოტაცება და სხვა.

ფუძის სახით მოცემულ სახელებში ხშირად იკარგვის მიცემითი ბრუნვის ნიშანი:

ბოშვი წიგნ მოიტანს

სკოლაში კარგ ნიშნებ იღებს

სახლ დედა ჰპატრონობს

თ სუფიქსი გამოყენებულია შტოგვარის მრავლობითობის აღსანიშნავად: მასურათ - მასურაძე, კობათ - კობაძე, გოჩათ - გოჩაძე, წაწათ - წაწანიძე და სხვა.

სამომავლოდ დებორტირებულ მესხთა მეტყველების ნიმუშების მოპოვება, მათი ანალიზი, შედარება მნიშვნელოვან საქმედ უნდა მივიჩნიოთ. ის გაამდიდრებს ქართულ ლექსიკოლოგიას და ენის სხვა დარგებისათვის მნიშვნელოვანი მონაპოვარი იქნება.

დამოწმებული ლიტერატურა

ხალილ უმაროვ გოზალიშვილი, 2005 — ხალილ უმაროვ გოზალიშვილი, მესხთა ტრაგედია, თბ., 2005.

ს.-ს. ორბელიანი, 1991 — სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, თბ., 1991.

NIKOLOZ OTINASHVILI**THE LEXIS OF DEPORTED PEOPLE FROM MESKHETI
(ACCORDING TO VERBAL SPEECH OF PEOPLE SETTLED IN THE
VILLAGE TSITELUBANI, GORI REGION)**

Tragedy of Meskheta starts from the 16th century, when ottoman's empire started sizing most territory of the region. Ottomans subordinated these territories and they called 'Tatar' to Georgians, as some of them started believed in Islam. Anyway, they didn't change their mother-tongue.

Ottomans deported Meskhi people in mid-Asia in 1944. Migrated people didn't stop struggle for returning to home- country and the struggle is still alive.

The Prime-minister of Georgia according to order #382th enabled families from Azerbaijan republic to migrate in Tsitelubani.

We had the chance to meet them with the help of our mediator Heydar Latipov-Pipinadze, whose ancestors were from a village of Tchetcheli.

Most of Meskhi people are far from their hangovers. They remember names of villages from Meskheta and the vocabulary is unchanged in some families. Also there are cases when these changes took place for different circumstances.